

Bajusz Mátyás

ORBÁN BALÁZS A HOMORÓDJÁNOSFALVI RÓMAI KORI
KŐBÁNYÁRÓL ÉS ALAKRAJZAIRÓL

Orbán Balázs *A Székelyföld leírása...* I–VI. kötetének megjelenését követően¹ egy saját példányát úgy köttette be, hogy minden két levél közé egy vagy több üres levelet köttetett, illetve ragasztott. Az egyes lapokhoz kapcsolódó, a megjelenést követően gyűjtött ismeretanyagot, szövegjavításokat a megfelelő szöveghelyekre, a margókra, valamint a szomszédos üres levelek lapjaira vezette be. Az oldalági leszármazottainak tulajdonában található eredeti példánynak jelenleg egyetlen másolata ismert közgyűjteményben, ezt az Országos Széchényi Könyvtár készítette a Székely Nemzeti Múzeum számára, és jelenleg a múzeum könyvtárában található, több más Orbán-szövegmásolattal és azok feldolgozási dokumentációjával közös dobozban. Orbán Balázs kiegészítéseire a homoródjánosfalvi római kőbányát illetően Boér Hunor, a Székely Nemzeti Múzeum könyvtáros-muzeológusa hívta fel a figyelmemet, és bocsájtotta rendelkezésemre a kéziratot.

A római kor kőbányászatának oly csekély figyelmet szentel a mai tudomány, hogy tanulmányozásában jóformán csak a 19. század úttörőinek publikációira és kézírataira támaszkodhatunk. Kutatásaik során Téglás Gábor², Téglás István³ és nem utolsósorban Orbán Balázs is nagy figyelmet szentelt a vonatkozó emlékek megörökítésének.

Az alább közölt szövegben arról a homoródjánosfalvi kőbányáról kapunk tájékoztatást, amelynek létezését Orbán már korábban konstatálja *A Székelyföld leírásában*, azonban részletes beszámolót nem ír róla, csupán megemlíti. Az információ felkelti kortársa, Téglás Gábor figyelmét is, aki testvérével, Istvánnal felkeresi a kőfejtés nyomait. Téglás a látottakat részletesen publikálja 1886-ban,⁴ s nem mulasztja el megemlíteni azt sem, hogy Orbán korábban közölt rövid beszámolóját⁵ kiegészítette jegyzeteivel a készülő – bár végül kéziratban maradt/maradó – második

bővített kiadás számára. A két szöveg kiegészítette volna egymást, mivel különböző időpontokban jártak a helyszínen, így más-más megfigyeléseket tudtak lejegyezni a szerzők.

A kézirat fontosságát jelzi, hogy egy olyan római kori kőbányát ismertet, amely már a 19. században elpusztult a falubeliek buzgó bányászati tevékenységének következtében.⁶ A homoródjánosfalvi római kori kőbányát különlegessé teszi, hogy falairól több, emberi alakot ábrázoló domborművet örökítettek meg jegyzetek és rajzok segítségével. Orbán és Téglás több év különbséggel keresik fel a helyszínt, s így ketten összesen hat domborművet rajzoltak le. Orbán még megfigyelhette mind a hat ábrát, ezekből azonban csak négyet rajzolt le, melyek közül az egyik megegyezik a Téglás által publikált három relieffel. A hat alakból az egyik jól kidolgozott, ezzel kapcsolatban Orbán valószínűleg Torma Károllyal⁷ konzultált,⁸ s minthogy a *Mithras*-kultusz kutatása ekkor éli fénykorát, vélhetőleg Torma hatására is – hibásan – *Mithrashoz*⁹ kapcsolódó alakként értelmezte a figurát. A további alakok közül egy csupán vázlatzerű, míg egy teljesen karikatúra jellegű. A fennmaradó három alak változó minőségű munka, azonban ugyanazt az ábrázolási mintát követi, jobb kezükben kelyhet tartanak, míg bal kezük elvész a ruházat alatt. Orbán jól ráérezett arra, hogy ezeknek a figurális ábrázolásoknak valamilyen kultikus kontextusa kellett legyen, s úgy tűnik, hogy funerális jellegű ábrázolásokról lehet szó.¹⁰ Fontos megemlíteni azt is, hogy úgy Orbán, mint Téglás is, félkész római emlékeket, kváderköveket, hibásan vésett kőkoporsót vagy kőkoporsófedeleket is találtak a bánya környékén. Mindez egyértelmű bizonyítékként szolgál arra, hogy a bánya aktív kőfejtőként működött már a rómaiak korában is, ezzel kizárva azt a lehetőséget, hogy ezeknek a sziklafalaknak eredetileg más rendeltetésük lett volna.

¹ Az utolsó kötet 1873-ban jelent meg, az alább közölt forrás az 1868-ban megjelent, Udvarhelyszéket tárgyaló kötet szerzői kiegészítése.

² Dévai tanár, a Hunyadvármegyei Történeti és Régészeti Társulat tagja, múzeumának igazgatója (1849–1916).

³ Tanító, Torda-Aranyos vármegye tanfelügyelője, gyűjtő, amatőr régész (1853–1915).

⁴ TÉGLÁS Gábor 1886, 21–26.

⁵ Vö a 15. sz. lábjegyzettel.

⁶ TÉGLÁS Gábor 1895, 34.

⁷ Egyetemi tanár, régész (1829–1897).

⁸ TÉGLÁS Gábor 1886, 21.

⁹ A dombormű inkább *Attisra* hasonlít.

¹⁰ Lásd: PETRUȚ Dávid – MUSTAȚĂ, Silvia 2010, 171–202.

Orbán *A Székelyföld leírása...* I. kötetének 170. oldalán a kőbányáról csak röviden tesz említést. Az eredeti kiadás vonatkozó bekezdését mintegy felvezetőként idézzük Orbán kiegészítő soraihoz, ezt indokolja a kézirat szöveg eredeti elrendezése is. „Fennebb a *Köveshegy*¹¹ oldalában pompás kőbányák vannak; a könnyen pattintható s szilárdsága mellett könnyen faragható, finom szemcsés homokkővel¹² nagy kereskedést űznek a jánosfalviak, s azt Kőhalomig¹³, Udvarhelyig¹⁴, sőt tovább is elhordják. A kőfaragás mestersége annyira fejlődött, hogy sírköveket, oszlopokat is készítenek.”¹⁵

[Kiegészítés/módosítás

az ORBÁN Balázs 1868, 170. oldal bal oldali hátsó 15. sort követő korrektúrajelhez, kézirat szöveg rajzokkal, a 170. oldal után bekötött pótláslevél elő- és hátoldalán:]

...oszlopokat is készítenek.

A pompás építkezési anyagot szolgáltató kőbányákat úgy látszik, hogy nagyon régen használják, s már a római korban is ki voltak aknázva. Szentpálnál¹⁶ leírtam az ottan feküdt római castrumot, 1874-ben [!]¹⁷ a véletlen fölfedezte azon kőbányát is, honnan a rómaiak a szentpáli nagyobbszerű építkezéshez és a Homoród mentén felmerült fogadalmi oltárok és más emléktörödékekhez az anyagot vették. Ott volt az a Jánosfalva¹⁸ fölötti, Bányának nevezett hegy¹⁹ északi oldalában, annak tetőlapja alatt. A hegy egy omlása betömte és védte e helyet, hogy 1700 év múlva tanúbizonyságot nyújtson ama nagyokat teremtő kornak hatalmáról és alkotó erejéről. A véletlen által felfedődött e bányát a tisztség rendeletére kitisztították,²⁰ s most az a vizsgálódásnak nagyon érdekes tárgyát képezi.

¹¹ Az említett hely az unitárius templomtól É-ÉK-re, mindössze 250-300 m-re található.

¹² Téglás Gábor „kvarcandesittufa”-ként emlegeti. Az 1968-as geológiai térkép alapján a falutól északra az agyag, homokkő és homok dominál, a falutól délre pedig az agyag, homokkő, valamint a vulkáni tufa rétegei jellemzőek.

¹³ Rupea (Brassó megye).

¹⁴ Odorheiu Secuiesc (Székelyudvarhely, Hargita megye).

¹⁵ ORBÁN Balázs 1868, 170. *A Székelyföld leírása...* I. kötet törzsszövegében a következő bekezdés („Hogy ezen pompás építkezési anyag már régebben is ismeretes volt, s hogy azt hajdan talán még a rómaiak korában is bányászták, mutatja az, hogy fennebb egy, a rómaiak modorában, nyitva művelt ily bányában félig kifaragott nagy oszlopot s több, köbire metszett követ találtak.”) kihúzva, helyette következik a hosszabb toldás, a 170. és 171. oldal közé bekötött levél elő- és hátoldalán.

¹⁶ Sănpaul (Homoródszentpál, Hargita megye). ORBÁN Balázs 1868, 166.

¹⁷ A római kőbányát már 1868-ban ismeri, azonban a lapos domborműveket ekkor fedezik fel.

¹⁸ Ionești (Homoródjánosfalva, Brassó megye).

¹⁹ A helyszín megegyezik a Köveshegygel.

Az egy, a rómaiak modorában, nyitva művelt négyszögletes bánya,²¹ melynek hossza (keletről nyugatnak) 5 öl, szélessége 3 öl, mélysége 2-3 öl.²² Keleti és déli oldalán nem függélyesen, hanem lépcsőlegesen szállnak le oldalfalai, amint azt a nagyobb-szabású kőlapok lepattintása maga után hagyta.

A bánya ily alakja határozottan római modorra mutat; ezt még határozottabban tanúsítják az ott mutatkozó faragványok és műtörödékek, melyeknek korszakjelölő jellegét a szakértő azonnal felismerheti.

Ezek közt legbecesebb és legérdekesebb egy bevezetlen római kőkoporsónak fedele és alsó, öblös része. Ott találjuk a fedél tetőlapján a római kőkoporsókat jellemző acanthus sarokdísz²³ a négy szögleten s a csak nagyolt csinos párkányzat árnyrajzát, ott találjuk – négyszögű hatalmas kőcockát képező – aljában a üreget, amely teknőszerűleg van bemélyítve. A koporsó mellett vannak más megkezdett darabok, melyek látszólag oszlopfejek, talapatok és fogadalmi oltárok vázai akartak lenni.

Ezen kívül a bánya oldalfalába oly falképek vagy alakok vannak bevésvé, amelyek szorosan véve nem bírnak ugyan valami nagy műbeccsel, de mint korszakjelölők, a régész előtt mégis némi jelentőségre tarthatnak igényt. Ezen faragványok közt mindenestre legérdekesebb azon féldomborművű alak, mely a keleti oldalfal sziklájába van bevésvé, a fenék szín[t]vonalától 9 láb²⁴ magasságban. Ez egy (az első számú rajzban bemutatott)²⁵ kampós botra támaszkodó, phrigiai sapkás²⁶ alakot ábrázol. Ez kétségtelenül egy mithricus alak,²⁷ amit²⁸ puer dacicus²⁹ [...] bonus puer³¹ néven szokott a tudományos nomenklátúra jelölni, e mű kivitelétől némi műfelfogást és szakértelmet nem lehet megtagadni, úgyhogy az

²⁰ Orbán a megye közhivatalához fordult segítségért, és az közmunkaerőt biztosított az omlás eltakarításához. TÉGLÁS Gábor 1886, 22.

²¹ Jellemző a római kőbányászatra az, hogy egy, nagyjából arányos négyszög formájú falat alakítanak ki a kitermelés során, amelyet aztán lépcsőzetesen fejtenek tovább, ezzel elősegítve azt, hogy a megrendelő igénye szerint, minél pontosabban tudják a kőtömböt kifaragani.

²² 1 öl = 1,896 m.

²³ Egy nyomott tetejű negyed kúp alakú idom.

²⁴ 1 láb = 0,316 m.

²⁵ Vö. 1/1. ábra.

²⁶ Kisázsiai eredetű sapka.

²⁷ A Mithras-kultuszban ábrázolt tipikus alakra gondol.

²⁸ A pótláslevél rectójának alja, őrszavazva a verso elejéről: „alak, amit”.

²⁹ Problémás terminus, Orbán itt valószínűleg arra az ikonográfiára asszociál, amely a dákokat is sokszor legyőzött, szomorkodó, melankolikus ifjúként ábrázolja.

³⁰ Egy szó olvashatatlan, leginkább: *vagy*.

³¹ Habár már ismerték *Cautest* és *Cautopatest*, gyakran összekeverték őket. A korabeli értelmezést lásd KUUN Géza 1882, 5.

a szobrászat némi követelményével léphet fel. Nem mondhatjuk ezt a mellette levő, mintegy 2 ½ láb magasságú alakról, amely idomtalan karcolásnál másnak nem mondható (lásd 2. számú rajzot).³²

A déli oldalon van még három bekarcolt alak, melyek két láb magasak, s szintén műbecs nélküliek, a középsőnek – melyhez a többi is hasonlít – rajzát melléklem (lásd 3. számú rajzot),³³ mindezek egyszerű kőfaragók lapidáris művei, s ezek azok, amelyeket Téglás Gábor úr leírt³⁴ és rajzban³⁵ is bemutatott.³⁶

Még van, illetőleg volt az én ottjártamkor a déli oldal lépcsőzetén két emberfő bevésve, az egyik idomtalan karolás, a másiktól (lásd 4. számú rajzot)³⁷ azonban nem lehet a felfogás eredetiségét megtagadni; úgy látszik, hogy az caricaturája akart lenni

valamely nagy orrú, duzzadt szájú egyénnek, és a kőbe vésett élc meglehetősen sikerült is.

[1–4. rajz]³⁸

A fenn körvonalazott faragványok és megkezdett művek határozott bizonyítványt nyújtanak arra, hogy itt egy római kőbányával van dolgunk. A törmelék eltávolításakor nagy mennyiségű agyagsúlyot³⁹, edénytöredéket, sőt embercsontokat is találtak, ami arra látszik mutatni, hogy a bányát betemetett hegyomlás valamely catastrofával volt egybekötve.

[Ezt követően törölve a 170. oldal bal oldali hátsó részének következő szakasza (16–21. sor): *Hogy ezen pompás... követ találtak.*]

Jánosfalván alól foly le...

Bajusz Mátyás – Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca; bajusz.matyas@gmail.com

Forrás

SzNM It (Székely Nemzeti Múzeum Könyvtára, Intézményi levéltár), *Orbán Balázs-kiegészítések doboza.* (L. sz. n.)

Irodalom

1968 *Harta geologică a României*, București, 1:200.000, 20 (Odorhei), L-35-XIV.

KUUN Géza

1882 Nabarza istennévről, *Keresztény Magvető*, XVII/1, 1–6.

ORBÁN Balázs

1868 *A Székelyföld leírása*, I, Pest.

PETRUȚ Dávid – MUSTAȚĂ, Silvia

2010 The iconography of the waiting servants depicted on funerary reliefs from Roman Dacia, *Revista Bistriței*, XXIV, 171–202.

TÉGLÁS Gábor

1886 A jánosfalvi római kőbánya és annak három falképe Udvarhely megyében, *Archaeologiai Értesítő*, Új folyam, VII/1, 21–26.

1895 A Limes Dacicus két Küküllő és Olt közötti részlete Udvarhely megye éjszaki és keleti hegységeiben Oroszfalutól Alsó-Rákosig, *Archaeologiai Közlemények*, XIX, 5–54.

³² Vö. 1/1. ábra.

³³ Uo.

³⁴ TÉGLÁS Gábor 1886, 21–26.

³⁵ Vö. 1/2. és 1/3. ábra.

³⁶ Utólagosan beszúrt mondat.

³⁷ Vö. 1/1. ábra.

³⁸ A rajzok berajzolási helye a kézirat szövegében.

³⁹ Nem világos, hogy mire gondol pontosan a szerző, de valószínű, hogy agyagból készített nehezekekre.

Însemnările lui Balázs Orbán despre cariera și reliefurile romane de la Ionești (Homoródjánosfalva, jud. Brașov)

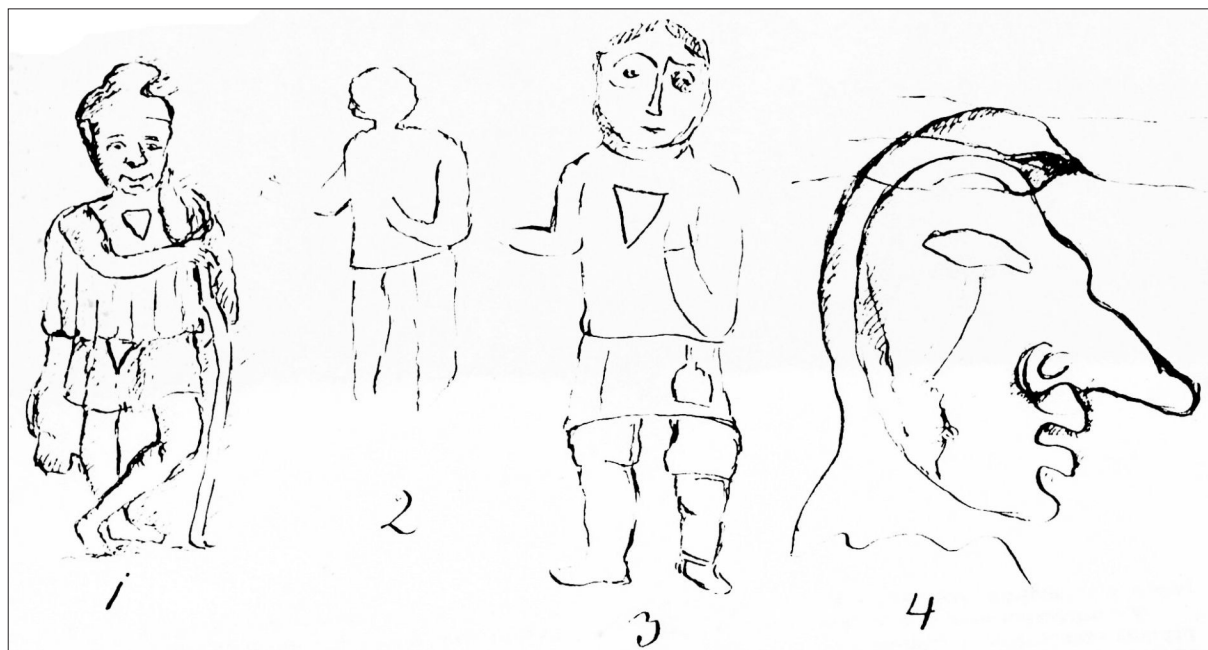
(Rezumat)

În primul volum al cunoscutei sale monografii (*A Székelyföld leírása...*, I, Pest, 1868) Balázs Orbán face o scurtă referire la cariera și urmele romane descoperite la Ionești (Homoródjánosfalva), jud. Brașov. În vederea pregătirii unei ediții îmbunătățite, a făcut însemnări/rectificări ulterioare pe baza informațiilor culese într-un exemplar propriu, în care a legat foi goale între paginile cărții. Manuscrisul publicat acum este o parte a acestor completări și prezintă cariera, precum și cele șase reliefuri de pe pereții acesteia, care înfățișează diferite personaje. Patru sunt desenate și descrise mai pe larg. Unul dintre aceste reliefuri este mai bine executat și Orbán îl leagă, în mod eronat, de figura lui Mithras. Un alt relief este mai degrabă doar schițat, iar unul are caracter de caricatură. Trei personaje sunt realizate calitativ diferit, dar toate urmează același șablon: în mâna dreaptă țin un pahar, iar mâna stângă dispare sub faldurile îmbrăcămintei.

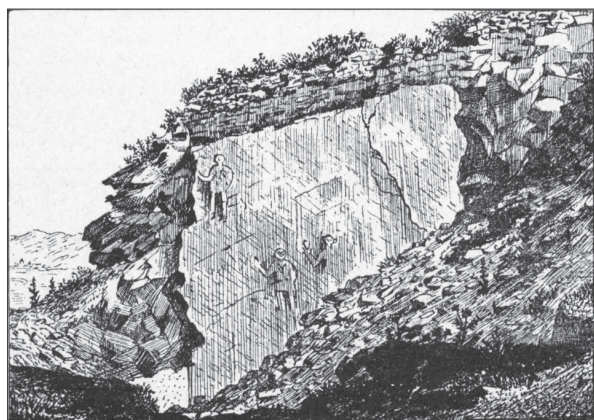
Balázs Orbán on the Roman Quarry of Homoródjánosfalva (Ionești, Brașov County) and Its Figural Reliefs

(Abstract)

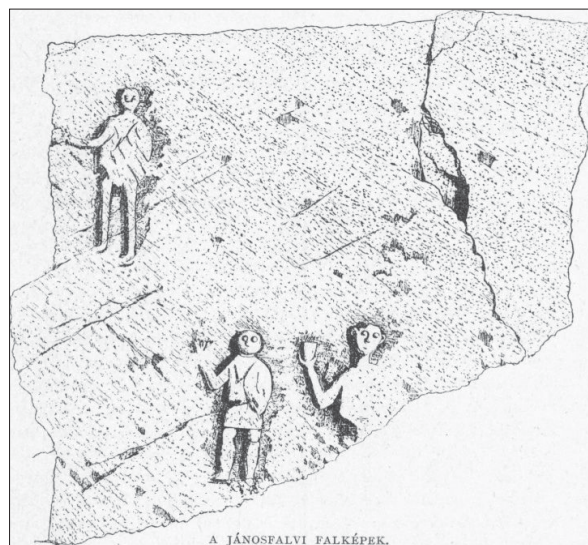
In the first volume of his great monograph, *A Székelyföld leírása...* [Description of Székelyföld... I, Pest, 1868], Balázs Orbán briefly mentions the Roman quarry of Homoródjánosfalva (Ionești) and the traces of Roman presence in the area. The text presented above is a small part of the author's second manuscript to the aforementioned work, practically a supplement, in which Orbán mentions six later discovered figural reliefs from the quarry, four of which he describes in detail, accompanied by illustrations as well. One of the figures is a well-shaped, more detailed one, which he mistakenly identifies with Mithras. Concerning the others, one is formed like a sketch and the other is like a caricature. The remaining three figures are following the same type of representation, holding chalices in their right hands while their left hands are covered by the pleats of the garment.

1. ábra Orbán Balázs rajza a homoródjánosfalvi római kőbánya figurális ábráiról, az eredeti kéziratból

2. ábra Téglás István rajza a homoródjánosfalvi római kőbányáról (TÉGLÁS Gábor 1889, 23.)

3. ábra Téglás István rajza a homoródjánosfalvi római kőbánya figurális ábráiról (Téglás Gábor 1889, 25.)